

Restauratieplan voor het orgel in de Hervormde kerk te Havelte.

Samengesteld door Rudi van Straten en Aart van Beek namens
de Orgelcommissie der Ned. Herv. kerk.

November 1985.

HET VAN DECKELEN ORGEL IN DE NED. HERV. KERK TE HAVELTE

HISTORISCH OVERZICHT

Het orgel in de hervormde kerk te Havelte blijkt in 1895/96 aldaar geplaatst te zijn door de fa. van Dam uit Leeuwarden. Het is aangekocht van de hervormde gemeente Assen zodat nadere historische gegevens ons onderzoek zich in de eerste instantie bepaalde bij de archieven van de hervormde gemeente Assen. De meeste stukken zijn te vinden in het Provinciaal archief aldaar.

Het onderzoek in de archieven leverde geen nadere aanwijzingen inzake de aankoop van een orgel op. Wel is, door een bericht in de "Boekzaal" gedateerd op 7 mei 1819, bekend dat een orgel in dat jaar in gebruik werd genomen. De, letterlijke, tekst luidt "Assen, 7 mei 1819. Op dezen dag is het nieuwe Orgel in de kerk alhier plechtig ingewijd met muziek en gezang. Het orgel werd fraai bespeeld door de heer Hauff, Organist der Grootte Kerk te Groningen. Hetzelve is vervaardigd door de heer P. van Deckelen, Muzikinstrumentenmaker te Groningen, die dit zijn eerste orgel, naar het getuigenis der heren Opnemers, zoo voortreffelijk heeft gemaakt, dat hij onzen openlijke lof verdient, en aanbeveling als een kundig, vaardig en eerlijk Orgelmaker aan alle Gemeenten, die haar kerkgebouw met een welingericht Orgel wenschen te verzielen." De oude kerk in Assen bleek in de vorige eeuw te klein geworden te zijn. Derhalve besloot men de bestaande kerk geheel te vervangen door een grotere. Het oude orgel werd overgeplaatst naar de nieuwe kerk maar blijkt dan niet meer te voldoen in de aanzienlijk grotere ruimte. Van Deckelen krijgt dan het verzoek van de kerkvoogdij een prijsopgave te doen voor uitbreiding van het oude instrument met een tweede manuaal. Op dat moment krijgen we voor het eerst zicht op de dispositie en over de geplande uitbreiding. Verder worden er verbeteringen van het oude werk omschreven.

Aan de hand van de , chronologisch, geordende archiefstukken volgt hier een korte beschrijving van die stukken met de belangrijkste details.

- 27/9/1853 Nota gestuurd door D. van Deckelen aan de kerkvoogdij inzake uitbreiding en renovatie. Totaal bedrag: f 1020,-
Inhoudend:- Tweede manuaal met nieuwe windlade met de volgende dispositie: Holfluit 8' (twee oktaven gedekt)
Nachthoorn 4'
Fluit 4'
Viola de Gambe 8' (5 grootste gecombineerd met Holfluit)
Fluit 2'
Dulciaan 8' (reservering)
-Daarbij een nieuwe blaasbalg, kanalen en een afsluiter.
-Verder vervanging van de Viola de Gambe op het Hoofdwerk door een Prestant 16' diskant. Vernieuwing van het walraam en mechaniek ter verbetering van de speelaard en het polijsten van het front.

- 28/11/'53 In een brief aan het College stelt van Deckelen voor de frontpijpen te doen vervangen door nieuwe. Hij vraagt dan ook bespoediging in de besluitvorming om nog in diezelfde winter ('53) te kunnen beginnen) De prijs voor de nieuwe frontpijpen is f 300,-

- 11/'53 Nieuwe voorstellen tot verbeteringen aan het bestaande werk door van Deckelen; naast de reeds genoemde vervanging van de Gambe door een Prestant 16' disc. stelt hij voor de Flageolet 1' te vervangen door een Salicionaal 8' waarvan het groot oktaaf bezet wordt met pijpen van de voormalige Viola de Gambe 8'. Verder: verbetering van de gehele bas van de Trompet 8' door een beter stelsel van tongen, lepela, en mensuur. Totale prijs f 250,-

velingen inzake de geplande uitbreidingen plus de dispositie van het oude werk. Hij stelt dat de Prestant 16' disc. veel bijdraagt tot de volheid van de klank. Bezuiniging op het tweede manuaal door het niet plaatsen van de Dulciaan 8' acht hij niet wenselijk. Hij oppert verder de mogelijkheid het orgel te laten voorzien van een vrij pedaal.

De opgave van de bestaande dispositie luidt:

Praestant 8'	Fluit 4'
Bourdon 16'	Super Octaaf 2'
Viola di Gambe 8'	Flageolet 1'
Holpijp 8'	Mixtuur 3 tot 4 sterk
Nachthoorn 4'	Trompet 8'
Octaaf 4'	

Op 16 december 1853 wordt dan het definitieve bestek getekend door de beide partijen. Uit de verschillende artikelen putten wij hier de belangrijkste gegevens.

Art. 1. nieuwe windlade, 54 cancellen, bestaande uit twee delen verbonden door koppelstukken.

Art. 2. dispositie nieuwe manuaal:

Holfluit 8', twee oktaven gedekt, rest open, wijde mensuur, groot oktaaf van wagenschot

Fluit 4'

Nachthoorn 4'

Viola de Gambe 8' (5 grofstaten gecomb. met Holfluit)

Fluit 2'

Dulciaan 8', gehalveerd.

Art. 3. wijzigingen aan het bestaande werk

Praestant 16' disc. ipv. de Viola de Gambe

Flageolet 1' vervangen door Salicionaal 8', groot oktaaf uit de voormalige Gambe (hout)

Bas Trompet 8' vervangen door nieuwe van betere mensuur incl. lepels, kelen en corpora, de discant aan te passen aan de bas.

Art 4. Pijpwerk; éenderde tin, tweederde lood, houten pijpen geploegd en met houten pennen genageld. Roodbolis aan de binnenzijde, voorslagen met leer en schroeven. Grootste pijpen van stemlappen voorzien. Kelen van de grootste tongpijpen voorzien van tinnen dekplaten, gevoerd met leer.

Art. 7. Nieuw klavier: ivoor en ebben, met kussens onder de toetsen en stiften ertussen. De gaten waardoor de drukkers gaan van de juiste wijdte om een makkelijke bespeling te bevorderen. Voorzetplank van sierlijk mahonie. Gedeelde schuifkoppel die tijdens het spelen bediant kan worden.

Art. 4. Uitbreiding met een nieuwe balg bij de reeds aanwezigen. Het windkanaal voor het nieuwe bovenwerk af te leiden uit het die van het hoofdwerk.

Art 8. Vervanging van de gehele mechaniek met uitbreidingen. Geheel in eiken, alleen abtrakten en drukkers van grenen.

Art. 9 Nieuwe registerknoppen voor Bovenmanuaal en Hoofdwerk in gedraaid ebben. Plaats: boven en terzijde van het klavier met opschriften in vergulde letters op plaatjes boven de knoppen.

Art. 10 Polijsten van de frontpijpen en vergulden van de lebia

Art 12 Gelijkszwevende stemming, orkesttoonhoogte.

Toegevoegd in aanhangsels:

1. Oplevering voor 1 - 11 - 1854

2. Overeengekomen wijzigingen t.a.v. bestek;

- de fluit 4', die zich in het bestaande orgel bevindt moet worden veranderd in een quint 3'

- de definitieve dispositie van het nieuwe bovenwerk:

Holpijp 8'

Holfluit 8' vanaf c klein

Viola da Gamba, onderste vijf tonen gecombineerd met Holpijp

Nachthoorn 4'

Gedekte fluit 4'

Fluit 2'

Flageolet 1'

Dulciaan 8'.

5-12-'84

Oplevering verschoven naar 1 - 2 - '85 (met dwangsom)

4-6-1855

Eindkeuring door S.Meyer:

- werk is goed bevonden, echter nog enige doorspraak in de oude lade het bovenwerk is wel naar het oude bestek echter niet naar de later overeengekomen wijzigingen. Extra werk: de gehele trompet 8' is vervangen. Beide manualen zijn geheel vernieuwd.

1-7-1855

Toevoeging aan hierboven genoemd rapport, eveneens door Meyer:

-de beide ontbrekende stemmen zijn thans ook aangebracht. Doorspraak is geheel weggenomen. "Het lijkt wel of de ontbrekende stemmen op de nieuwe windlade zelf zijn aangebracht.

Opm. Blijkens de gevonden sleuven bevonden deze twee stemmen zich voor de bedoelde lade.

In het archief bevindt zich een briefje met de dispositie:

Bovenklavier 8 stemmen:

Holpijp 8'
windlosser
afsluiter
koppeling discant
koppeling bas
Holfluit 8'
Viola di Gamba 8'
Nachthoorn 4'
Fluit 4'
Fluit 2'
Dulciaan 8' bas
Dulciaan 8' disc.
Flageolet 1'

Onderklavier 11 stemmen:

Prestant 8'
Bourdon 16'
Salicionaal 8'
Holpijp 8'
Quint 3'
Octaaf 4'
Fluit 4'
Octaaf 2'
Prestant 16' disc.
Mixtuur 3-4 sterk
Trompet 8'
afsluiter.

Het instrument wordt opzij bespeeld. De blaasbalgen liggen achter het orgel. Het pedaal is aangehangen en heeft een omvang van C - a

495/96

Het instrument wordt door de hervormde gemeente van Havelte aangekocht en aldaar door de fa. L. van Dam uit Leeuwarden geplaatst.

- (1984-85)
- 3 - 7 - 1937 Doornbos uit Groningen brengt een rapport uit over de toestand van het orgel. Hij meldt o.a. dat de balgscharnieren geheel versleten zijn. We kunnen dan tevens vernemen dat de balgen op de gewelven zijn geplaatst vermoedelijk als gevolg van de kerkrestauratie waarbij het orgelbalcon verkleind is. De windladen vertonen veel doorspraak, de tongwerken zijn in zeer slechte staat en stukken snijwerk zijn verdwenen. In een latere brief schrijft hij dat bij demontage het draadwerk eveneens bezien moet worden en waarnodig vervangen. Een andere opgave komt van T.v.d.Molen, handelaar uit Steenwijk die o.a. adviseert de elektrische leiding naar de kerk te laten leggen om dan over te kunnen gaan tot plaatsing van een motor.
- 24 - 9 - 1937 De kerkvoogdij stuurt een brief naar de Synode met een verzoek om aansluitend op de kerkrestauratie van 1920-'25 ook het orgel met behulp van een subsidie te kunnen restaureren.
- november '38 Namens de vereniging van kerkvoogdijen bezoekt een deskundige het orgel om een oordeel te geven over de staat van het orgel in verband met gezamenlijke stembourten en verzekeringen, Uit het rapport van deze deskundige, dhr. Luyten, blijkt de toenmalige dispositie. Deze vermeldt verder dat de balgen in 1925 naar de zolder zijn verplaatst.
- 23- 4 - 1940 De fa. Mense Ruiter komt met een plan waarin o.a. aandacht wordt geschonken aan de orgelkas. Deze dient op de frontzijde na vernieuwd te worden. Dit plan wordt door gestuurd naar de NKOR. Deze stelt bij monde van haar deskundige, dhr. A.Bouman, dat de kas gerepareerd kan worden zonder haar geheel te doen vervangen. Mense Ruiter stelt dan voor dat hij het gronderings- en plamuur werk voor een nieuwe kas wel wil doen. Hij vindt het noodzakelijk de kas te vervangen. Tot dit laatste wordt uiteindelijk besloten want in een rapport van de NKOR vinden we lovende woorden over de uitgevoerde werkzaamheden, boven het bestek is zelfs het pijpwerk incidenteel verbeterd door verschuivingen en bijmaken van nieuw pijpwerk. Blijkens opgave van de heer Ruiter (28-5-1985) werd toen een nieuwe magazijnbalg met twee schepbalgen geplaatst. In de dispositie werd van de bestaande mixtuur een deel vervangen door een tertsmixtuur. De "loden" frontpijpen werden bestreken met aluminiumverf. Teneinde de afstand pedaal manueel te vergroten werd het pedaal iets ingelaten in de vloer.
- 11-12-1958 Door dat de schepbalgen lek zijn geraakt besluit de kerkvoogdij na ontvangen prijsopgave door Ruiter tot plaatsing van een motor. Tot 1983 blijft het orgel in onderhoud bij de fa. Mense Ruiter. In dat jaar wordt de opdracht gegeven aan de fa. van Vulpen te Utrecht tot restauratie van de hoofdwerkwindlade.

BESCHRIJVING VAN HET INSTRUMENT IN DE HUIDIGE TOESTAND (1984-85)

Pijpwerk

Hoofdwerk:

- Prestant 8' - alle pijpen zijn voorzien van opzetstukken (nieuw). De openede is vermoedelijk ongewijzigd. Grote pijpen hangen aan aangesoldeerde haken in het front. De bovenste middenvelden van het front bestaan uit pijpen van zeer oud materiaal. Deze pijpen hebben in een vroegere situatie gesproken gezien de aanwezige conduct resten. Toonhoogte inscripties corresponderen met de binnenpijpen. Vermoeden: dubbelkoor vanaf a klein tot hoogste toon. De kleinste pijpen in de velden zijn loos. Staminrichtingen zijn geheel weggesneden. Weinig kernataken. Frontindeling
- c° c° g° f° Bes d° / e° e° / E D C Cis Dis F / f° - f°
 e° H G A cis° In het front staat, in de middentoren de groot F van de Salicionaal 8' (vanuit kerk rechtsa pijp)
Frontindeling vanaf achterzijde (ladeindeling)
- Bourdon 16' - Zeer veel wijdere mensuur dan de Holpijp. Groot oktaaf eiken ket latere baarden. Stoppen zitten niet op evenredige hoogte in de pijpen. (makelij: naaldhout met touw) Makelij vergelijkbaar met Holpijp.
- Salicionaal 8' - Groot oktaaf, uitgezonderd de Frontpijp, van hout, open voorzien van stemlappen Vanaf c° metaal. Slagletters, vermoedelijk 1855. C-dia klein, inscripties corresponderen met toonhoogte van a klein halve toon verschoven, Houten pijpen hebben nieuwere opzetstukken.
- Holpijp 8' - Groot oktaaf eiken (zie Bourdon), opgeschroefde voorlage spitse ronde voeten, geheel is een halve toon verschoven vanaf c klein.
- Octaaf 4' - Pijpen verlengd met opzetstukken, c klein is later tussen gevoegd, cis klein afwijkende makelij. Huidige toonhoogte komt overeen met de inscripties. Vanaf cis' halve toon verschoven, vanaf cis" afwijkende inscripties.
- Quint 3' - Veranderd register (?) C-f gedekt, Fis nieuw, rest: halve toon opgeschoven. Vanaf cis" afwijkende inscripties.
- Fluit 4' - Oorspronkelijk roerfluit geweest, roergaten zijn dichtgesoldeerd, grote zijbaarden, voeten hebben hoger loodgehalte dan corpus. 12 hoogste tonen zijn open. Vanaf gis" halve toon verschoven. Rest is in toonhoogte veranderd door dichtsolderen roeren.
- Octaaf 2' - C groot later toegevoegd. Op Cis groot staat oude C met register opschrift. Geheel halve toon verschoven, makelij een geheel.
- Prestant 16' - discant, gedeeltelijk afgevoerd naar het midden. Slaglette en opschrift Prestant 16' Manuaal. op c' inscr. O C, op f' idem. Dis." oudere makelij, als mixtuur. Hele toon verschoven.
- Mixtuur - samenstelling, C 2'-1 1/3'-1'
c' 2 2/3'-1 3/5'-1 1/3'-1'
c" 4'-2 2/3'-1 3/5'-1 1/3'
- Op C groot pijpwerk van afwijkende makelij. Op Cis opschrift Octaaf 2', halve toon verschoven t/m h klein. Discant is geheel nieuw, geplaatst door de fa. Mensa Ruitar,

- Trompet 8' - Groot oktaaf cilindrisch, zwaar metaal, rest trechtervormig. T/m b klein leer belag, v.a. c' perkament? Slagletters in de frontons der kelen. Froot oktaaf roodkoperen kelen met tinnen platen. Diverse verschuiving deels halve toon. Groot oktaaf stemt overeen met aanwezig toonhoogte.

Bovenwerk:

- Holfluit 8' - Groot oktaaf hout, achtkantige spitse voeten, afgevoerd naar eigen stok voor de lade. Klein oktaaf metaal gedekt, slagletters. Discant is open, vanaf cis diverse inscriptie Deels mogelijkerwijs uit situatie 1819? Te oordelen naar de inscripties heeft van Deckelen in 1855. a = 415 aangehouden Huidige a = 435. Inscriptions zijn gewijzigd; mogelijkerwijs is het pijpwerk een halve toon verschoven en afgesneden. die t/m f''' lijkt afkomstig uit prestantregister 1819 gezien met en labiumvorm.
- Viola di Gambe - C-F is gecombineerd met Holfluit, rest metaal, open. Vanaf fis halve toon verschoven (t/m e'') De grootste metalen pij staan afgevoerd. In de grootste houten pijpen zitten gepropte gaten in het voorslag, bij enkele ook in de achterzijde. De grotere meta pijpen zijn twee keer verplaatst. De stemklappen zijn dicht gesoldeerd, daarnaast zijn nieuwe aangebracht.
- Quintadeen 8' - Op labium van de C-groot pijp staat Nachthoorn 4' Bov.W. Openede is verlaagd, kastbaarden, uit latere tijd, zijn aan gebracht. Hoeden van afwijkend materiaal. De quintadeen is vermoedelijk op de plaats van de oorspronkelijke nachthoorn Slagletters op de voet, handgeschreven letter op corpus.
- Fluit 4' - Vermoedelijk handelt het hier om een afgesneden Quint 3'. Op groot C inscriptie Q C . Latere inscriptie Fluit 4' Bo Labia diversa; zowel spita als rond. Hoeden van latere dat De hoogste B zijn open, conisch. Op de hoeden afwijkend insc
- Fluit 2' - Groot oktaaf roerfluit, op corpus (is: Cornet C, dichtgez stemklep, minder diep dan de huidige. Boven f'' afwijkende pijpen komend uit het hoofdwerk? Minima kernstaken.
- Dulciaan 8' - Eiken koppen en stavele met mahonie-fineer. De bakere zijn verschoven. Groot oktaaf tinbelag met leer. Vanaf c klein wordt de tinplaat dikker, kelen voor een deel in loodbed doorloopt in de beker. 6 Koppen tape afgeschuind.

Kas:

Frontzijde:

- Het frontpijpwerk is reeds beschreven onder de gegevens van de Prestant 8'. Over een al dan niet oorspronkelijk dubbelkoor valt pas meer te zeggen bij een uitgebreider onderzoek van het volledige frontpijpwerk. Dat een deel van het front pijpwerk van zeer oud materiaal is is overduidelijk. Gezien het feit dat een belangrijk deel van het instrument in de huidige vorm uit onderdelen van diverse periode's bestaat is het aannemelijk dat van Deckelen ook in het front ouder materiaal heeft verwerkt. De structuur van de frontzijde is te omschrijven als een bekleed geraamte; de beklading is voor een belangrijk deel in eiken, het geraamte is uitgevoerd in grenen. Een deel van het oorspronkelijke snijwerk (van Deckelen) is verdwenen; volgens mededelingen bevindt het zich in particulier bezit

Het snijwerk laat in de detaillering karakteristieke 19e eeuwse kenmerken zien. De kappen op de torse zijn voor een deel uitgevoerd in eiken. Ook hier valt de afwijkende makelij en de oudardoe van het materiaal op. De vraag rijst in hoeverre de diverse onderdelen terug te voeren zijn op één instrument dat de van Oeckelen is aangepast aan de nieuwe bestemming.

Verdere kas- delen

de positie van het

De achter- en zijwanden zijn door Mense Ruiter (G) vervan door triplex platen gevat in zacht-hout lijstwerk. Deze vervanging heeft plaats gevonden in 1940 waarbij tevens de hangere der frontpijpen zijn van grenen; del van de frontstukken zijn echter weer van eiken. Aan het pijpwerk zijn de oorspronkelijke aanhechtpunten van de han uit een vroegere periode te vinden.

Klaviatuur

- Het hout van het bovenmanuaal is ouder dan dat van het ondermanuaal. Het toetsbeleg is thans celluloid, de fro zijn van palmhout. De boventoetsen zijn van Ebben. Op de stukken vinden we het oorspronkelijke mahonie fineer. De lessenaar is hiermee belegd. De omlijsting van de klaviat en de lessenaarbak is van eiken en stamt vermoedelijk ui de van Dam periode. Waar in de oorspronkelijke stukken s dat het houtwerk van het gehele toetsenbord vervangen i moeten we waarschijnlijk lezen dat het beleg vervangen is. Over de oorspronkelijke plaats van ha manuaal kunnen we alleen maar gissen; alle mogelijkheden zijn denkbaar. Doo gebruik van diverse materialen uit verschillende period is de originele plaats vooralsnog niet te achterhalen. De huidige uitbouw aan de linkerzijde voor het klavier i vermoedelijk het werk van van Oeckelen in 1855 geweest; hiermee werd ruimte gecreerd voor de aangrijppunten van register mechaniek en voor de bovenwindlade. De welrame laten in detaillering een afwijkend beeld zien; ook dit i ter verklaren uit het tijdsverschil in bouw van het hoof en daarna het bovenwerk. In latere periode is er verder nogal wat gewijzigd aan de onderbouw van de kas. De wijzi zijn in vuren uitgevoerd.

Windladen:

Hoofdwerk:

- De hoofdwerkklade is compleet aanwezig (1819) met stokke roosters. De lade is in 1984 gerestaureerd door de fa. Vulpen. Voor nadere gegevens zie het restauratierapport. De bovenwerkklade laat aan de frontzijde nog goed zien ho door van Oeckelen de "vergeten" registers werden bijgepl doormiddel van conducten werd een aparte stok met twee een van wind voorzien. De aangrijppunten van de bij ddere stok behorende slepen zijn nog aanwijsbaar in de draaidal van de bovenwerkregistratuur. In het pijpwerk van de hui holfluit zijn nog de thans gepropte gaten aanwijsbaar van de transmissie voor de Holpijp en de Viola. De beide laden heboen van oorsprong 54 cenellen.

De huidige windvoorziening stamt uit de verbouwing door de fa. Mense Ruiter in 1940. De originele drie speembalgen waren bij een kerkrestauratie naar de gewelven verplaatst. Dit leidde tot zovael problemen dat besloten werd tot vervanging. Om die reden is evaneens de kanalisatie gewijzigd. De originele kanaal inlaten in de windladen zijn nog aan te wijzen. Het bovenwerk is bovendien nog voorzien van een schok-balgje.

De vormgeving van het front en de makelij van het merendeel van het hoofdwerkpijpwerk rechtvaardigt de stelling dat Van Oeckelen in 1819 geen volledig nieuw instrument vervaardigde.

Aannemelijk is dat een van omstreeks 1780 daterend instrument werd omgebouwd.

De registers Praestant 8', Bourdon 16', Holpijp 8', Octaaf 4', (Roer)fluit 4', Quint 3', Octaaf 2', en Mixtuur bas bestaan uit pijpwerk van die tijd. De Quint is mogelijk een verschoven Nachthoorn.

Als voorbeeld van de inscripties volgen hier de benaming Roerfluit 4' en de toonsoogte-aanduidingen van het klein octaaf.

c a g h e f k g l

a b k

Roerfluit
4 voet

C

Uitgangspunten voor rehabilitatie van het instrument.

Met uitzondering van de in 1984 gerestaureerde hoofdwerk-laden behoeft het instrument een grondig herstel. Voor dispositie en klankbeeld gaat dit plan uit van een reconstructie van de situatie van 1855. Voor het overige is het handhaven van de bestaande aanleg als uitgangspunt genomen. Om praktische redenen is het niet aan te bevelen de zijwanden en achterwand der kas te vervangen. Evenmin is het zinvol de balg te vervangen door spaanbalgen. Voor dit laatste ontbreekt de ruimte.